

Salkaházi Sára családképe irodalmi alkotásainak tükrében

The Image of the Family as Reflected in the Literary Work of Sára Salkaházi

ANNA FARMATI

Kivonat: Salkaházi Sára kisprózájának megadott szempontú vizsgálatát a *poetica christiana* szerinti elméleti megalapozásával vezetjük be, majd a szerző két alkotói korszaka különbözőségének figyelembe vételével közelítjük meg a témát. Úgy a szecessziós-szimbolikus stílusban írott *Fekete furulya* darabjaiban, mint a Szociális Testvérek Társaságába való belépése után, az 1930-as években írott realista színezetű novelláiban megmutatkozik a család mint alapvető emberi és társadalmi kapcsolatrendszer. Rámutatunk arra, hogy amíg a szimbolikus novellák az általános emberi jelenségeket képesek jobban megmutatni, addig a realista prózában a korabeli család társadalmi beágyazottságának tükrében ábrázolja a szerző a családi viszonyokat.

Kulcsszavak: család, érték, irodalom, kapcsolat, munkás, realizmus, spirituális, szimbólum, tragikum

Abstract: The analysis of Sara Salkahazi's prose in the suggested perspective is introduced by setting for it a theoretical framework, that of Poetica Christiana. The presentation of the topic in a way that gives attention to the differences between the writer's two different periods of authoring will follow. In both the novels contained in the volume entitled "The Black Flute", written in a secessionist-symbolic style, and those of a more realistic style written in the 1930s, after the author joined the Society of the Sisters of Social Service, there can be seen the family as a basic human and social network of relationships. It will be shown that while the symbolic novels are better able to present the general human phenomena, through the realistic prose the author illustrates family relationships in the light of the social context of the day.

Keywords: family, value, literature, realism, relationship, spiritual, symbol, tragic, worker

Bár Salkaházi Sára a kanonizálás után elsősorban példaértékű életszentsége és vértanúsága révén vált és válik egyre népszerűbbé – még neve sem került be a hivatalos irodalomtörténetbe –, nem elhanyagolható irodalmi munkássága, az abban megnyilvánuló tehetsége és spiritualitása sem. Műveinek feltérképezése már megtörtént ugyan, az adatgyűjtés illetve válogatott szövegkiadás szintjén ismertek írásai, azonban nyilván még sok fölfedezni valót rejtnek – elsősorban a keresztény szellemiségű kispróza és publicisztika kedvelői számára.¹ De aki pusztán a 20. század eleje mentalitástörténetének kutatásával foglalkozik, az sem hagyhatja ki az ő írásainak tanulmányozását.

Megközelítésünk a mi esetünkben meglehetősen szűk szempontú természetesen, és nem is öleli fel a szerző műveinek a teljességét (elsősorban novelláira koncentrálnunk). Inkább arra próbálunk rávilágítani, hogy Salkaházi Sára írásaiban a szó művészetének eszközeivel

¹ MONA Ilona – SZEGHALMI Elemér, *Salkaházi Sára élete és munkássága*. Budapest, [1990] 123.

hogyan artikulálódnak azok a spirituális és morális értékek, amelyeket családképe összetevőiként ismerünk fel.

1. Az irodalom mint a realitás spirituális olvasata

A fent említett ismeretlenség oka a posztmodern irodalmi kánonban is keresendő, amely falat húz szerző és szöveg, társadalmi realitás és szöveg közé. A divatos kortárs irodalomelméleti irányzatok nem teszik lehetővé azt az olvasatot, amellyel itt próbálkozunk, illetve amely igazán élni engedi ezeket a narratívumokat. A személy szentháromságos víziója – ami egyébként már a modernitásban sem gyakorlat – a keresztény szellemiségű irodalom nélkülözhetetlen eleme.² Létezik tehát ennek ellenére az ún. keresztény poétika – a hit ugyanis már eleve új nyelvezetet hoz létre, és ez a nyelvezet egy másfajta kommunikációt tesz lehetségessé a kultúrában, a művészetekben –, és ezért igenis lehet az irodalmi alkotást a Biblia és a teológia perspektívájából is szemlélni.³

Ilyen elméleti háttér alapján közelítünk a témához, elemzésünkbe tehát bevonjuk a szerző saját család-élményét, személyes családi tapasztalatát, amely novelláiban is könnyen tettenérhető.

1.1. A szerző belső realitása

A jó hírű úri családban született Sára a kornak megfelelő kiegyensúlyozott családképet örökölte – annyi különbséggel, hogy édesapjának korai elvesztése nyomán (mindössze másfél éves volt ekkor) a családfenntartó, gyermekeinek értékeket átörökítő családapa képe közvetlenül nem állt rendelkezésére. *Kályha előtt* (1928) című írása gyermekkorának ezt a realitását idézi. Egyik 1941-1942-ből fennmaradt, Szent Józsefhez intézett imájában erre utal: „sohasem érezhettem az atyai gondoskodás melegét és az atyai szigor bölcsességét.”⁴ Ehelyett a Mamuska, a férje helyett is helytálló, erős asszony ideálja körvonalazódott előtte. *Húsvéti emlék* (1938) c. írása alapján is bepillantást nyerhetünk ennek a családnak az életébe, ahol a gyermekek az apa hiánya ellenére is biztonságban, fegyelemben, ugyanakkor meleg légkörben, az édesanyával, a rokonokkal és egymással szoros érzelmi kapcsolatban növekednek (Sára büszke a Jézus szerepében éneklő bátyjára, nővérével együtt utánozza a nagyheti szertartásokon rózsafüzért imádkozó édesanyját és keresztanyját), és a gyermeki engedelmisség becsületes harcát vívja. Rendezettség, kialakult szokások, tekintélytisztelet, összetartás jellemzi ezt a családot.

De gyermekkori élményei és a felnőtt író szövegei közötti kapcsolat igazolására megemlíthetjük itt még a *Kinyitóm* (1920) kezdetű lírai jegyzetét is, melynek életrajzi hátterére Lipót bátyja világít rá egy 1978-ban írt levelében:⁵ meghitt családi emlék hatására született ez az írás, amikor a Schalkház Szálló kályháját modern radiátorokra cserélték. A kályha, a tűzhely valószínűleg a gyermekkori meseolvasások, esti családi együttlétek emlékét idézi a szerzőben – és ebben a kontextusban szimbólummá válik: mindannak a meghittségnek az őrhelyévé, ami a lángokba beleképzelte mesefigurák felidéznek. A legkisebb

² SPIDLIK, Tomáš – RUPNIK, Marko Ivan, *Teologia pastorală. Pornind da la frumusețe*. Târgu-Lăpuș 2007. 378.

³ Vö. EDWARDS, MICHAEL: *De poetica christiana*, Budapest. 1997, 10. kk.

⁴ Idézi MONA Ilona In: HIDVÉGI Máté, *Boldog Salkaházi Sára. Emlékkönyv Salkaházi Sára 2006. szeptember 17-i budapesti boldogáavatása alkalmából*. Budapest 2006, 32.

⁵ MONA Ilona – SZEGHAMI Elemér, *Salkaházi...* 127.

árnyharcos győzelme pedig arra a mélyen gyökerező igazságérzetre mutat rá archetipikus erővel, amely éppen későbbi szociális érzékenységének talaja lehetett.

A visszaemlékezések külön erénye egyébként a gyermek nézőpontjának érvényesítése, nem csak az említett elbeszélésekben. A felnőtté csak ritkán és tapintatosan jelenik meg, és akkor is inkább ráigazol a gyermekére.

1.2. A társadalmi közeg realitása

Változáson megy keresztül már Sára életének idején is, de a család intézményének mai krízisei a 20. század első felében még nem vagy csak csíráiban léteztek. A család még a társadalom alapsejtje volt – egy mai újságcikk címében ez már kérdőjellel fordul elő.⁶ Ez azt jelenti és érzékelteti, hogy a mai szociográfiai családkép és az 1920-as-30-as között meglehetősen nagy eltérés mutatkozhat. Az egyházi családkép esetében nem tevődik föl a kérdés, hiszen az lényegében változatlan. Viszont beszédes maga a tény, hogy a *Rerum novarum* (1891) több más vonatkozásban is érinti a család és az állam viszonyának problematikáját. Az egyik ilyen pont a családi vagyon és a tulajdonjog (4., 42.) – ennek sérülését Sára akkor tapasztalta a saját bőrén, amikor a szocialisták a családi szálódára tették kezüket, és láthatta, amint a családi örökség nem csak hogy illetéktelen kézre kerül, de a szocialisták saját elveiket és nemes célkitűzéseiket meghazudtolva használják azt saját céljaikra és kényelmük növelésére. *Szovjetház* (1919) c. jegyzete ezt a kétszínűséget leplezi le, amellyel a kommün vezetői a proletárkérdést kezelték. De aktuális a korabeli Csehszlovákiában a gyermekek neveléséhez való jog kérdése is (11.), a munkaadók vonatkozásában pedig a munkás számára biztosítandó családgondozási lehetőség. A *Quadragesimo anno* (1931) pedig, amely még hangsúlyozottabban és részletesebben fejt ki a munkáscsalád jogait, a családi kapcsolatok elsődlegességét, nem véletlenül válik a csehszlovákiai katolikus társadalom kartájjává, tankönyvévé.⁷

2. A családtematika látens elemei a *Fekete furulya* novelláiban

Sára már fiatal lányként komoly közéleti és politikai elkötelezettségről tesz tanúságot, aminek a mélyén komoly keresztény értékrend mutatkozik. Első kötete azonban még nem árulkodik későbbi realitásérzékéről, szociális érdeklődésről – ennek ellenére *A Fekete furulya* szecessziós-szimbolikus novellái természetesen nagyon is értékes darabok. Babits Mihály kiegyensúlyozott értékelése és az érte kapott komoly elismerést jelentő irodalmi díj (a Szlovenszkoí Kazinczy Társaság 500 koronát ítelt oda) ellenére mintha mégis leértékelnék a róla eddig megjelent kommentárok – szeretnénk itt most rehabilitálni.

2.1. A kötetről általában

Az 1926-ban megjelent kötet Sára 1922–1925 között írott novelláit tartalmazza. Való igaz, hogy – mint már említettük – sajátos irodalmiság jellemzi őket. Elsősorban művészi megformáltságuk tűnik szembe, szimbolikus voltuk miatt nehezen határozható meg a témájuk. Expliciten nem katolikusak vagy „szociálisak” – de ez semmit sem von le az értékükből, különösen akkor nem, ha megtanuljuk mélyebben szántva olvasni őket.

Azt hinnénk – mivel hősei névtelen, gyakran nem nélküli személyek –, hogy a családtematika nincs is jelen ezekben az írásokban. De éppen Sára cikkei és későbbi írásai felől

⁶ SÁNDOR, Boglárka: *A család – a társadalom legfontosabb intézménye?* In: *Szabadság*. 2010. május 15. 1.

⁷ MONA Ilona, *Salkaházi Sára élete*. In: HIDVÉGI Máté, *Boldog...* 48.

újravolvassa ezeket a novellákat, találunk közöttük olyanokat, amely megvilágítják akár még későbbi, a családi élet mindennapjait felvillantó helyzetképeket is.

A család ugyanis nem csupán egy külsőleg mérhető fizikai realitás, hanem legalább olyan mértékben a lehető legmélyebb személyközi kapcsolatok hálózata – vagy legalábbis azok kibontakozásának a természetes és kívánatos lehetősége. Ezekben a novellákban ez az értelmezés áll előtérben, így esetükben inkább a bennük megrajzolódó emberképről lehetne beszélni. Az emberkép lényegi összetevőjeként mutatkozik például a kiszemelt novellában a vérségi kapcsolat emberi-pszichológiai dimenziója – és ez olyan mélységekben történik, ami már a teremtettség, az istenarcúság dimenzióját is érinti – ezt a dimenziót pedig nem könnyű még a művészet számára sem ábrázolni és valamit belőle megmutatni.

2.2. A szimbólumok lehetséges jelentései: *Felszabadított félelem*

A címben idézett novella ezt kísérli meg: egy lehetséges és általános élettörténet felvillantásával – melynek részletei valóban hiányoznak, de tényleg nem fontosak – egy különös találkozás dialógusát olvassuk. Egy erejére, bátorságára, rettenthetetlenségére büszke férfi és egy egészséges lelkületű fiatal fiú találkozása ez, amely során a félni és örülni, anyja szemébe nézni tudó fiatal szembesíti az idősebbet téves büszkeségével, legmélyebb és kielégítetlen szükségleteivel – és az emlékezés elindít a főhős lelkében egy igaz önreflexiót. A legmélyebb érzelmek: a szeretet és a félelem közötti vívódás az anya-fiú kapcsolat kiegyensúlyozódásához vezet el. A szereplőknek nincs nevük, nincsenek tér és időtényezői sem az elbeszélésnek: a tájkép szimbólum csupán, a valódi cselekmény a személyek között – és belül, a lélek világában zajlik. A hangsúly a megélt érzelmeken és magatartásformákon van, lényeg az ugyan téves irányt vett, de saját medrébe visszataláló emberség – amelynek alapja egy családi kapcsolat rendezettsége. Lehet nem csak a megkeményítő vihar természeti képeit, hanem a szereplőket és az eseményeket is szimbolikusan olvasni. Sőt a szerkezetet is. Igazi cselekmény helyett három lineáris egységet érdemes megkülönböztetni a novellában: a főhős belső élettörténetének sűrített bemutatását, a találkozást a félni is tudó és merő, egészséges lelkületű fiatal fiúval, és azt a belső utat, amely elvezeti a hőst a mégiscsak létező félelmén keresztül az édesanyával való találkozásig: a félelem felszabadulásáig. Ennek a folyamatnak a „történetét” segíti elő a szimbólumalakító nyelvezet: az erőteljes képek (kőszikla, odú, erdő – majd a mező és a pázsit), az ismétlések, a rövid mondatokból építkező elliptikus elbeszélő stílus. Az arányossággal párosuló képi és nyelvi intenzitás helyettesíti a konkrétumokat, mégsem az általánosítás az érdeme ennek a fajta ábrázolásmódnak, hanem az általánosítás előttség: Sára itt azt írja meg, hogy mi lakik az emberben, milyen lehetőségek és milyen szükségletek teszik igazán emberré – és hogy miként teljesezhet ki emberségében.

Persze az ilyen ábrázolásmód mindig kockázat is: az olvasónak mindig megvan a szabadság nem válaszolni egy szimbólum kihívásaira.⁸

3. A szociális testvér Sára családképe

Salkaházi Sára írásművészetében tudatos stílusváltásról kell beszélnünk, aminek önmagában is üzenete van. A *Fekete furulya* szecessziós-szimbolikus novellái után a realizmus vonulatába illeszkedő írások kerülnek ki tolla alól. Természetes az, hogy a hivatás

⁸ SPIDLIK, Tomáš – RUPNIK, Marko Ivan, *Teologia...* 383.

révén a szociális testvéri karizma is tematizálódik írásaiban – ez kicsit mást jelent ugyan cikkei, előadásai illetve műalkotásai esetében. A szociális kérdéseket érintő témák egyre gyakoribb írásaiban.⁹ Maga vall érdeklődési körének és céljainak azon változásáról, ami stílusváltást is implikál. Itt csupán azt a részt idézzük cikkéből, amely témánkhoz szorosan kapcsolódik: „A munkásságból valahogy kifejejtik az embert. A munkásságról mindig mint tömegről emlékeznek meg, s az egyének így elsikkadnak. [...] Hogy a munkás egy család tagja, akit szeretnek, aki szeret, hogy ember, mint a paraszt vagy mint a hivatalnok, az *nem érdekli* az embereket.¹⁰”

3.1. A realistább vonulat darabjai

Sárát viszont érdekli, egyfelől azért, mert van róla tapasztalata (maga is dolgozott munkásként a könyvkötészetben), másfelől hivatása is erre ösztönzi (a felebaráti szeretet sajátos színezetet kap, amikor esettanulmányokat készítve kap betekintést a munkáscsaládok életébe). Ám fontos megjegyeznünk, hogy bár az előbbieken az 1930-as évet határvonalként jelöltük meg, köteten kívüli cikkeiben és írásaiban a szociális érdeklődés és az ennek megfelelő realizmus már sokkal korábban jelen van: *Úrinők és munkásnők* (1919), *Zörög a pesti villamos* (1927), *Haragosok* (1927), *Kályha előtt* (1928). Az első kötetének szimbolikus stílusát és narrációs építkezési technikáját pedig majd viszontlátjuk a Krisztus-legendákban.

A 30-as évek novelláiban a családrázolás valóban sokkal explicitebb, mint a *Fekete furulya* darabjaiban, könnyen ráismerünk bennük a szegény munkáscsaládok mindennapi problémáira és tragédiáira. A *Déli szünet* (1930), a *Húsvéti kalács* (kéziratban), a *Karácsony* (1930), a *Vonatindulásig* (1930) vagy az *Andriska kilenc éve* (1933) egyaránt olyan életképeket vagy hosszabb történeteket villant fel, amelyek leleplezik a nyomor, a szegénység elembertelenítő voltát, de ezzel párhuzamosan felmutatják az ember egyik ősi, természetében rejlő képességét: a szolidaritásra – és a kapcsolatra. Bár konkrétabb tér és időkoordináták és a hétköznapiakból fölismerhető családi események tanúi lehetünk, a hangsúly itt is mindig a kapcsolatokon van: az apa és fiú, férj és feleség, szülő és gyermek kapcsolatokon, amelyeket morális válság még nem kezdett ki. Sára apa-szereplői mélyen érző, felelős családfők, akik még képesek ugyan és vágnak is az éltető kapcsolatra, de akik a szociális helyzet miatt nem tölthetik be maradéktalanul szerepüket. (Andriska édesapja a szegénység következtében betegszik meg tüdővészben, és fia szeme láttára hal meg. Kisfia elsőáldozása előtt *ebben* követi őt... A felesége halálán kesergő apa kényetlen árvaházba adni gyermekeit – az elbeszélésből az is kitűnik, hogy nem egyedi, hanem általános jelenségről van szó. Az idős napszámos őt – három csecsemőkorban, két háborúban – meghalt gyermekét és feleségét gyászolja. A fiatal pedig az egyetlen életbemaradtnak alig-alig tudja a minimális életfeltételeket és az atyai nevelést, gyengédséget biztosítani.)

3.2. A realizmus spiritualitása

Annak a sajátos karizmának, amelynek ajándékát Sára fölfedezte és kidolgozta magában, egyik fontos eleme a figyelemként értelmezett szemlélés és szemlélődés:

⁹ A szociális érzékenységet egyes irodalomkutatók a női irodalom sajátos vonásának tekintik. Evelynne Wilverth a szociális és politikai tematikát a szabadság és a szeretet (család) után a harmadik leggyakoribb témaként említi, a vallásos tematika csak utána következik. WILWERTH, E.: *Visages de la littérature féminine*. Bruxelles 1987. 16–18.

¹⁰ SALKAHÁZI Sára, *Fogjuk meg a kinyújtott kezét...*, A Nap 1930. II. 15.

észrevenni, meglátni, felmérni, értelmezni – és eszerint cselekedni. Nyilvánvaló, hogy a két alkotói korszak között ez a belső szemléletváltás a művészi látásmód változását eredményezi, de amint utaltam már rá, nem feltétlenül kell értékbeli különbséget is feltételeznünk a két korszak és a két stílus alkotásai között. Kétségtelen viszont, hogy az elbeszélésben a konkrétumnak megvan a maga előnye. A novellákban a kevésbé látványos, de még mindig plasztikus, szemléletes ábrázolásmód nyomán kis világmetszetek jönnek létre, amelyek nem akadályozzák meg a vitális mélységek kifejezését sem. A konkrét, a reális élethelyzetek ábrázolása azonban más hangsúlyokat hoz felszínre: a probléma már nem belülről (vagy meghatározhatatlan forrásból) jön. A család gondja elsősorban külső eredetű: a szegénység, a túlhajszoltság a mindennapi kenyér érdekében, a betegség, az emiatt korán meghalt szülő vagy az egészen fiatalon elhunyt gyermekek. A hasonló dramatikus erővel bíró, elliptikus, rövid közlésekre, mélyreszántó párbeszédre és gesztusokra épülő írások „direkt realizmusa” – a szimbolista novellákhoz hasonlóan – katartikus erejükkel hatnak, hatásuk viszont más: vigasztalnak, szolidaritást fejeznek ki – és felráznak, szociális értelemben is. Az ember mélységeinek megérintése ezekben az írásokban is megtörténik, de az írói szándék – melyben értelmezői felismerték az üdvösségkereső és evangelizáló szándékot¹¹ – sokkal rövidebb úton ér célba. És olvasóként ezelől nem lehet kitérni, mint a szimbolikus ábrázolásmód esetében.

4. Konklúzió

A családkép elemei tehát: egység vagy – hiány, de nem töredezettség, organikus valóság, tragikum – amit elsősorban a szociális helyzet okoz, tehát nem az eleve elferdült erkölcs vagy a hiányos nevelés. Sára „családjaiban” gyakran az összetört kép is felbukkan a felszínen, de a mélyben, éppen a felszínre kerülő érzések és értékek révén, még képes rekonstruálódni az egészséges struktúra, még előhívható a megkeményedett munkásarc mögül. A novellákban szereplő családoknak gyakran „kisugárzásuk” van: a jól megélt kapcsolatok gyógyítják a környezetet, ahol pedig erre már nincs mód, a megoldás Krisztus.

Bár az ún. klasszikus családmodell körvonalazódik mindenikben (apa, anya gyermek (ek), tekintély, apai átörökítés, anyai gondoskodás), ott lappang bennük a fenyegetettség is: a mai változatos modellár csírái éppen azokban a szociális tényezőkben mutatkoznak meg, amelyek ellen a szerző föllépni kíván.

A novellák katartikus jellege nem egyszerűen affektív attitűdöket vált ki, és nem is kifejezetten osztályharcos írások ezek, hanem a még megtisztulni képes emberbe vetett hit kifejezői. A család elsősorban kapcsolatok hálózata – melynek állapota és működőképessége változó. Hogy mit jelent Sára írásművészetében a család mint alapvető, vitális kapcsolatrendszer, és hogy ennek sérüléseit és regenerálódó képességét, illetve megválthatóságát hogyan látja, a *Krisztus legendák* egyik elbeszélése világítja meg legszebben: *Láss!...*

A novellában a jerikói vak története sajátos módon kapcsolódik össze az aprószentek tragédiájával: József, a vak koldus – akiről kiderül, hogy kislfia brutális halála miatt jutott ebbe a helyzetbe: vakságra és nyomorba egyaránt – visszanyeri látását. De itt nincs vége a történetnek. A titokzatos Gyógyító gyermekekkel játszadozik, és József nem tudja elviselni ezt a „látást” – a mosolygó gyermekarcok saját gyermekének véres arcát juttatják eszébe. Újabb kéréssel fordul a názareti Jézushoz: *Uram, hogy ne lássak...* a tragikus emlék ismét a felszínre jön... De Jézus nem vonja vissza a gyógyítást, hanem megadja a belsőlátás

¹¹ MONA Ilona – SZEGHALMI Elemér. *Salkaházi...* 139.

kegyelmét is a koldusnak: *Ne csak szemeid lássanak, láss te is!* És ekkor József fölismeri Jézusban azt, akiért meghalt a kisfia: az apa és már régen halott fia közötti kapcsolat csak Jézus gyógyítása révén tisztulhat meg.

Az emberi kapcsolatok helyreállítója Sára novelláiban valahol mélyen mindig az istenkapcsolat. (Még ha nem is jelenik meg mindig expliciten ez a gondolat.) Az elbeszélések fölfedik a családi élet rejtett tragédiáit. Hőseik és olvasóik egyaránt a katartikus élményen keresztül találkozhatnak a mindent helyreállító egyetlen hatalommal: az Istennel.

Irodalomjegyzék

- EDWARDS, M.: *De poetica christiana*. Budapest 1997. 79 o. Hermeneutikai füzetek 14. ISSN 12183407
- HIDVÉGI, M.: *Boldog Salkaházi Sára. Emlékkönyv Salkaházi Sára 2006. szeptember 17-i budapesti boldoggáavatása alkalmából*. Budapest 2006. 355 o. ISBN 963-361-824 X
- MONA, I. – SZEGHALMI, E.: *Salkaházi Sára élete és munkássága*. Budapest [1990]. 164 o. ISBN 963-363-974-3
- PUSKELY, M.: *Salkaházi Sára. A társadalmi igazságosság apostola*. Budapest 2006. 79 o. ISBN 963-96-74-08-7
- SALKAHÁZI, Sára: *Ének és sóhaj. Krisztus legendák*. Budapest [1948]. 127. o.
- SCHÉDA, M.: *Salkaházi Sára, a szociális szeretet apostola*. Budapest 1998. 96. o. ISBN 963-9097-28-4
- SCHÉDA, M.: *Boldog vagy, Sára?*. Budapest 2004. 230 o. ISBN 963-9527-53-X
- ŠPIDLIK, T. – RUPNIK, M. I.: *Teologia pastorală pornind de la frumusețe*. Târgu-Lăpuș 2007 556. o. ISBN 978-973-7688-70-5
- SPARADO, A.: *La ce folosește literatura*. Târgu-Lăpuș 2006. 230 o. ISBN (10) 973-7688-28-7
- XIII. LEÓ PÁPA: *Rerum novarum*. Budapest. 1990. 115 o. ISBN 963-00-1457 2
- XI. PIUSZ: *Quadragesimo anno*. <http://ocipe.hu/KatSzoc/qa1.htm> 2010-09-04.
- WILWERTH, E.: *Visages de la littérature féminine*. Bruxelles 1987. 249 o. ISBN 2-87009-321-7

dr. Anna Farmati SSS, PhD
Christian Cultural Association Verbum
str. Einstein nr. 2
RO-400045
Mobil: 0040 740 430 666
annafarmati@yahoo.fr